

Karczmarczuk, Roman

"Historia Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego", Część I: "1881-1945", Magdalena Mularczyk, Wrocław 1998 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 44/2, 174-178

1999

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Przypisy

¹ Por. S. Z a m e c k i : *Na marginesie książki Mary Jo Nye: "From Chemical Philosophy to Theoretical Chemistry. Dynamics of Matter and Dynamics of Disciplines. 1800–1950"*. „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1999 nr 1.

² Por. H. L i c h o c k a : *Badania leczniczych wód mineralnych w Polsce (1800–1858) z perspektywy rozwoju chemii*. Wrocław 1989; M. W o ź n i c z k a : *Z dziejów teorii wiązań chemicznych. Studium historyczno-metodologiczne*. Rozprawa doktorska (1993). Obszerny fragment tej rozprawy był opublikowany w postaci artykułu *U źródeł teorii wiązań chemicznych* na łamach „Kwartalnika Historii Nauki i Techniki” 1992 nr 3 s. 27–63.

Stefan Zamecki
(Warszawa)

Magdalena M u l a r c z y k : *Historia Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Część I 1811–1945*. Prace Ogródu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Tom IV zeszyt 1. Wrocław 1998. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Pierwszy ogród botaniczny, w którym uprawiano rośliny lecznicze oraz różne drzewa i krzewy powstał we Wrocławiu w 1540 roku. Znajdował się w pobliżu dzisiejszej ulicy Ruskiej, a jego założycielem był aptekarz Jan Woysel. Drugi zlokalizowany przy obecnej ul. Wierzbowej stworzył w 1587 r. doktor filozofii i medycyny Wawrzyniec Scholz. W siedem lat później zarejestrowano tam 385 gatunków i odmian roślin leczniczych i ozdobnych. W cieplarni rosły m.in. granaty, cytryny i pistacje. Po śmierci właścicieli przestały istnieć i taki stan utrzymał się do początków XIX stulecia.

Przez długi czas nie było w mieście również uniwersytetu, a istniało jedynie kolegium jezuickie założone w 1659 roku. W 1702 r. zostało ono przekształcone w Akademię Leopoldyńską, którą w 1811 r. połączono z protestanckim uniwersytetem we Frankfurcie nad Odrą tzw. Viadriną. W ten sposób powstał Uniwersytet we Wrocławiu o nazwie Universitas Litterarum Wratislaviensis. Następnie z okazji stuletniego istnienia został przemianowany w 1911 r. na Śląski Uniwersytet Fryderyka Wilhelma (Schlesische Friedrich-Wilhelms-Universität).

Wraz z uniwersytetem założono ogród botaniczny, który przetrwał w dobrym stanie aż do oblężenia miasta przy końcu drugiej wojny światowej. W kwietniu 1945 r. podczas zaciętych walk o twierdzę Wrocław, 50% ogrodowych drzew uległo zagładzie, a rośliny szklarniowe i gruntowe przestały istnieć. Również cenny profil geologiczny był poważnie uszkodzony.

Powojenna odbudowa napotykała na znaczne trudności, gdyż wobec ogromu potrzeb miasta nie można było myśleć wyłącznie o Ogrodzie. Niemniej jednak dzięki bezinteresownemu zaangażowaniu garstki entuzjastów, rekrutujących się z pionierskiej grupy pracowników naukowych i młodzieży akademickiej, Ogród dźwigał się powoli z ruin i dziś należy do przodujących w Polsce.

Jest rzeczą zadziwiającą, że w ciągu całego istnienia Ogrodu aż do 1998 roku nie ukazała się jakakolwiek wyczerpująca praca poświęcona jego historii. Dotyczy to zarówno piśmiennictwa niemieckiego jak i polskiego. Trochę informacji zachowało się w opisach (Beschreibung), raportach (Bericht) i przewodnikach (Führer), a nieco więcej wiadomości zebrał w 1911 r. systematyk i fitogeograf niemiecki Ferdinand Pax. W swej publikacji upamiętniającej stulecie istnienia Uniwersytetu Wrocławskiego opisał dzieje Katedry Botaniki, Ogrodu i Muzeum Botanicznego.

W okresie powojennym ukazało się w Niemczech kilka publikacji, w których wspomniano o historii Ogrodu, ale nie wniosły one niczego nowego i dlatego ich omówienie jest bezprzedmiotowe.

Warto jeszcze wspomnieć o źródłowej pracy Krzysztofa Rostańskiego (1963) pt. *Historia zielnika Instytutu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego*. Zasługuje ona na uwagę gdyż najstarsze zbiory zielnika wchodziły w skład herbarium Ogrodu Botanicznego i przechowywano je tam do 1888 roku

U nas przez długie lata historię Ogrodu pomijano milczeniem i unikano przedstawienia wkładu niemieckich uczonych.

Zmiana na lepsze nastąpiła w 1995 r., gdy w wyniku żmudnych starań obecnego dyrektora Ogrodu dra hab. Tomasza Jana Nowaka wznowiono „Prace Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego”. Należy przy tym zaznaczyć, że zeszyt 1 tomu I Prac ukazał się w 1892 r. a jego redaktorem był profesor Karl Prantl, dyrektor Ogrodu w latach 1889–1893.

Tak więc po stuletniej przerwie trafił do rąk polskiego czytelnika tom II, zeszyt 1 Prac, w którym na początku zamieszczono reprint zeszytu 1, tomu 1 obejmującego 166 stron. Zawiera on m.in. systematykę paproci opracowaną przez Karla Prantla, porównawcze badanie budowy drewna niektórych roślin w obrębie zrosłopłatkowych – pióra Wenera Pomreke oraz Karla Meza – *Badanie rozmieszczenia geograficznego amerykańskich tropikalnych Lauraceae*.

Znajdujemy tam ponadto świetnie zredagowany artykuł Magdaleny Mularczyk o wybitnym paleontologu niemieckim Heinrichu Robercie Göppercie (1800–1884). Dotychczas nie było w naszej literaturze tak obszernej pracy o tym zasłużonym uczonym, który wykształcił sporo lekarzy i botaników o europejskiej sławie. Wystarczy wspomnieć Ferdinanda Cohna (1828–1898), założyciela Instytutu Fizjologii Roślin we Wrocławiu oraz Adolfa Englera (1844–1930) twórcę

nowego systemu świata roślin i dyrektora wrocławskiego Ogrodu w latach 1884–1889. Ponadto Göppert pasjonował się dendrologią i od 1843 r. prowadził kronikę najstarszych drzew Śląska. Szczególnie jednak zajmowała go paleobotanika, której poświęcił całe życie. Badania szczątków wymarłych roślin napotykały na poważne trudności, bo zachowały się one przeważnie w formie zdeformowanych odcisków. Celem rekonstrukcji całości należało porównać poszczególne części między sobą i ze współczesnymi gatunkami. Metody porównawcze Göpperta odznaczały się wielką precyzją i pozwoliły mu już w 1836 r. wydać dzieło pt. *Die fossilen Farnkräuter* opatrzone 44 tablicami. Natomiast jego praca *Monographie der fossilen Coniferen* (Lejda 1850) została nagrodzona przez holenderskie Towarzystwo Naukowe w Haarlem.

Istotną wartość stanowiły też liczne prace Göpperta dotyczące formacji węgla kamiennego. Wystarczy wspomnieć, że jego atlas złożony z 29 kart wyróżniono złotym medalem na Wystawie Światowej w Paryżu w 1867 r.

Również zeszyt 1 tomu III (1996) jest ze wszech miar wartościowy, gdyż zawiera m.in. najstarszy z istniejących katalogów nasion wrocławskiego Ogrodu. Pochodzi z 1820 r. i został znaleziony przypadkowo w Bibliotece Instytutu Botanicznego Uniwersytetu w Wiedniu. Opublikowany niedawno (1998) przez Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego zeszyt 1, tomu IV obejmuje wyłącznie dzieło Magdaleny Mularczyk o historii Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego od początków istnienia do zniszczeń wojennych w 1945 r.

Składa się ono z trzynastu dość znacznie rozbudowanych rozdziałów. W pierwszym wyszczególniono główne źródła, z których zaczerpnięto najważniejsze historyczne informacje o Ogródzie, zaś w drugim przedstawiono warunki, w jakich powstawał i pierwsze lata jego istnienia. Rozdział trzeci dotyczy rozwoju terytorialnego Ogrodu, czwarty – pracowników, a piąty budżetu placówki. W rozdziale szóstym wspomniano o najstarszych drzewach oraz omówiono takie problemy jak zaczątek i gromadzenie kolekcji roślin oraz sposób ich etykietowania. W treści rozdziału siódmego znajdujemy historię wszystkich działów ogrodu, natomiast w ósmym podsumowano prowadzoną tam działalność naukową i dydaktyczną.

Rozdział dziewiąty poświęcono sprawom udostępnienia Ogrodu społeczeństwu oraz poruszono problem współpracy ze Śląskim Towarzystwem Kultury Ojczyznianej. W rozdziale dziesiątym zwrócono uwagę na zniszczenia powstałe w czasie oblężenia miasta, natomiast w jedenastym zaprezentowano dorobek wszystkich botaników związanych z Ogrodem oraz Instytutem Botanicznym.

Rozdział dwunasty zawiera kalendarium ważniejszych wydarzeń z dziejów Ogrodu, a w trzynastym zamieszczono podsumowanie, w którym omówiono etapy rozwoju Ogrodu i jego znaczenie.

Opracowanie historii Ogrodu Botanicznego Uniwersytetu Wrocławskiego nie było przedsięwzięciem łatwym i wdzięcznym. Trudności znalezienia odpowiednich materiałów wynikały z apokaliptycznych zniszczeń. Wystarczy przypomnieć, że zbiory Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej (Staats und Universitäts Bibliothek) przeniesione z budynku dawnego klasztoru kanoników regularnych do kościoła św. Anny spłonęły 11 maja 1945 r. Ponadto w wyniku walk zostały unicestwione budynki Ogrodu oraz Instytutu Botanicznego wraz z dokumentami dotyczącymi ich działalności.

Poza tym w tamtych czasach, w ogromnym powojennym chaosie, nie troszczono się przecież o zachowanie niemieckich archiwów i bibliotek.

Mimo tych trudności autorka z iście benedyktyńską cierpliwością penetrowała przez długie lata wszystkie dostępne archiwa i biblioteki zarówno w kraju, jak i za granicą. To, co zdołała zebrać w wyniku trudnych starań posłużyło jej do opracowania pierwszej historii Ogrodu, której nikt nie stworzył na przestrzeni jego dziejów.

Studiując prezentowaną książkę możemy z łatwością prześledzić poszczególne fazy zagospodarowania Ogrodu i poznać wkład naukowy wielu niemieckich botaników, niejednokrotnie o europejskiej sławie. Na różnych stronach książki przewija się często postać profesora Heinricha Roberta Göpperta, który w 1852 r. został mianowany dyrektorem wrocławskiego Ogrodu Botanicznego i na tym stanowisku pozostawał przez 32 lata. Dzięki niespożytej energii stworzył nowoczesną, jak na tamte czasy placówkę. Warto nadmienić, że w 1883 r. Ogród posiadał około 12 tysięcy gatunków i odmian, w tym 1100 alpejskich, większość europejskich storczyków, 100 palm, 40 sagowców i pandanów. Około 2500 gatunków przypadało na rośliny mające zastosowanie w medycynie, rolnictwie, leśnictwie i technice. Każdy egzemplarz opatrzono etykietą zawierającą określenie rodziny, nazwy gatunkowej, obszaru występowania oraz przydatności. Ponadto obok poszczególnej rośliny umieszczono szklane naczynie, w którym znajdowały się produkty z niej otrzymywane. Takich słoików było około tysiąca.

W 1854 r. Göppert przeznaczył pomieszczenie byłego audytorium chemicznego na Muzeum Botaniczne, gdzie skomasowano pnie drzew z różnych połaci globu ziemskiego, zasuszone liście, kwiaty, owoce oraz surowce do wyrobu leków. Drugie muzeum powstało w 1872 r. i otrzymało nazwę Ogrodowego Muzeum Botanicznego.

W 1884 r. oba muzea posiadały w sumie 25 tysięcy eksponatów.

Zasługą tego wybitnego uczonego był również sporządzony w 1856 r. profil geologiczny wyobrażający układ warstw skalnych w wałbrzyskim zagłębiu węglowym. Obok zgrupowano skamieniałe pnie, odciski i odlewy sygilarii, kalamitów, lepidodendronów i araukarii, a ponadto nasadzono tam współczesne paprocie,

skrzypy, widłaki i drzewa iglaste. Dzieło to przetrwało do naszych dni i jest przedmiotem ożywionego zainteresowania zwiedzających wrocławski Ogród Botaniczny.

Bilans osiągnięć Heinricha Roberta Göpperta jest ogromny i godny podziwu. Poświęcił Ogrodowi 56 lat życia i opublikował ponad 500 prac z dziedziny przyrodznawstwa, botaniki, paleontologii i medycyny. Współpracował z wieloma akademiami, towarzystwami naukowymi i ogrodami botanicznymi na świecie.

W swej pracy Magdalena Mularczyk skorygowała też wiele nieścisłości powielanych przez wiele lat w różnych publikacjach.

Wykazała m.in., że dęby szypułkowe rosnące wzdłuż muru przylegającego do seminarium duchownego nie są pozostałością pierwotnej dąbrowy, jak dotychczas przypuszczano, lecz zostały posadzone już po założeniu Ogrodu.

Cennym uzupełnieniem książki są liczne ilustracje, które wydatnie ożywiają jej treść. Z dziewięciu dołączonych dokumentów najbardziej interesująca jest strona tytułowa pierwszego sygnowanego opisu Ogrodu Botanicznego sporządzonego przez H.R. Göpperta w 1830 r. oraz strona tytułowa przewodnika po Ogrodzie opracowana przez F. Paxa w 1914 r. Należy przy tym zaznaczyć, że był to ostatni przewodnik po Ogrodzie Botanicznym aż do 1945 r.

Nie bez znaczenia wydają się również zaprezentowane plany, wśród których dostrzegamy m.in. fragment planu Wrocławia z 1741 r. z widocznymi polami uprawnymi w miejscu dzisiejszego Ogrodu Botanicznego oraz najstarszy zachowany plan Ogrodu z 1830 r.

Na przedstawionych fotografiach widzimy m.in. budynki Ogrodu, okazy niektórych roślin, sale wystawowe Muzeum Botanicznego z XIX wieku, profil geologiczny w Ogrodzie Botanicznym – model układu warstw skalnych w Wałbrzyskim Zagłębiu Węglowym oraz zdjęcia dyrektorów Ogrodu i botaników związanych z Wrocławiem.

Spis literatury obejmuje 412 dobrze wyselekcjonowanych pozycji, a wykaz archiwaliów składa się z 34 tytułów (akta dotyczące utworzenia Wydziału Nauk Przyrodniczych, promocje doktorskie w poszczególnych latach itd.).

Recenzowana praca została zredagowana fachowo i bardzo rzetelnie. Ładny styl i jasność formułowania myśli sprawiają, że czyta się ją z niesłabnącym zainteresowaniem.

Będzie szczególnie cenna dla pracowników ogrodów botanicznych, arboretów oraz historyków botaniki. Zaciekawi też studentów wyższych uczelni, a zwłaszcza studiujących na wydziale nauk przyrodniczych. Odegra też znaczną rolę w kształtowaniu naukowych więzi między Polską a Niemcami i dlatego jest konieczny jej przekład na język niemiecki.

Roman Karczmarczyk
(Wrocław)